

SAMLAREN

TIDSKRIFT

FÖR

SVENSK LITTERATURHISTORISK
FORSKNING



NY FÖLJD. ÅRGÅNG 24

1943

UPPSALA 1943

SVENSKA LITTERATURSÄLLSKAPET

UPPSALA 1943
ALMQVIST & WIKSELLS BOKTRYCKERI AB
43603

Recensioner.

ERIK HÖRNSTRÖM: *Anders Odel. En studie i frihetstidens litteratur- och kulturhistoria*. Ak. avh. Uppsala 1943. VIII + 379 s. Pris kr. 10:—.

Författaren till *Sinclairsvisan* och *Sagan om grötfatet*, sidenappretören Anders Odel, har alltsedan romantiken haft sin plats i svensk litteraturhistoria. Hans namn har inte glömts, även om det uttalats felaktigt — Odel kommer av Odhelius, och tonvikten bör läggas på den senare stavelsen; samtiden skrev ofta *Odell*. Men man har inte vetat mycket om Odel. Den lilla undersökning på tjugofem sidor, som Isak Fehr år 1880 ägnade honom, gav en översikt över den mera lättåtkomliga delen av författarskapet och i övrigt några notiser om Odels liv men ingen närmare analys, intet försök till sammanhängande teckning av levnadsöde och litterär verksamhet.

Erik Hörnströms studium av Anders Odel har haft sin rot i ett intresse för Karl XII:s-gestalten i svensk litteratur. Här blev helt naturligt *Sinclairsvisan* en mycket viktig punkt, och vid närmare undersökningar rörande dess diktare visade det sig, att dennes författarskap var betydligt mera omfattande och historiskt belysande, än man förut vetat. Ett par kraftiga volymer med Odels efterlämnade papper på Kungl. biblioteket har visserligen tidigare varit kända. De har använts av Fehr — dock ej i själva Odel-studien — men naturligtvis på ett helt annat sätt utnyttjats i Hörnströms bok. Hörnström har emellertid utöver detta funnit åtskilligt nytt material. Dels biografiskt material, skickligt framletat i ett stort antal arkiv. Dels litterärt material: personalverser, ett handskrivet epos från skoltiden och först och främst en lång rad herrnhutiska psalmer, som, ehuru de sjungits inemot våra dagar, tidigare tillskrivits en inte närmare identifierad Anders Odélius. Resultatet av detta forskningsarbete har blivit en mycket upplysande monografi över en frihetstidslitteratör, vars väg delvis ledde genom relativt förbisedda kulturskikt, och vars reaktioner inför epokens olika miljöer och impulser det är av stort intresse att följa.

Författaren behandlar i ett första kapitel Odels barndoms- och gymnasieår i Västergötland samt student- och informatorsåren i Uppsala och Stockholm. Odel var under denna tid en utpräglad barockdiktare; i centrum står här en pompös och bloddrypande skolpojksdikt på hexameter om slaget vid Narva, fylld av primitiv grymhet och av karolinsk religiös patriotism. Nästa kapitel ger ett ingående studium av *Sinclairsvisan*, varpå följer ett parti om några av Odels övriga litterära alster från samma tid. Vid början av 1740-talet måste Odel ha upplevt en religiös väckelse; han knöts nära till Stockholms herrnhutarkretsar. I kap. 4 behandlar författaren denna miljö och söker att bestämma Odels relationer till den genom att studera hans psalmer mot bakgrunden av församlingens övriga psalmdiktning. Kap. 5 tar upp några dikter från de följande åren och visar, hur Odel snart nog gled ut ur den herrnhutiska gemenskapen. I samband härmed, någon gång under åren 1745—1748, synes Odel så ha genomgått ännu en kris, och en ganska avgörande. Dokumenten från denna tid är mycket sparsamma. Då de åter börjar flöda rikligare, är det en rätt annorlunda beskaffad Odel, som möter oss. Han har gjort nyttighetskultens och det nya näringslivets ideal till sina. På en utländsk studieresa bedriver han bl. a. industrispionage. Han intresserar sig för konstindustri och konstpedagogik, verkar som mönsterritare, blir chef för ett officiellt sidenappreteringsverk i Stockholm och får sin del i hattpolitikens triumfer och bittra bakslag. Denne Odel har även brutit med sitt religiösa förflutna, han är upplysningsman, optimist och snarast deist. Hans upplysningsreligiositet belyser Hörnström utförligt och intressant. Inom frimurarorden spelar

Odel en stor roll. Åt sin livs- och samhällsåskådning, sina politiska meningar, sin i alla situationer lika kraftiga och varmhjärtade fosterlandskärlek ger han också uttryck i frimurartal och i diverse prosaskrifter, inte minst i politiska sagor, skrivna efter Dalins mönster men med mycket personliga och kuriösa tonfall. Till sist återvänder han till sin ungdoms rojalism, upplever statskuppen 1772 men dör följande år. — Denne Odel efter 1748 har Hörnström inte velat behandla kronologiskt. Den senare avdelningen av boken inledes med »Biografi 1748—1773», därpå följer kapitel om »Religion», »Samhällsprogram», »Historia och politik», »Odel som prosaförfattare» och till sist några sammanfattande slutord. Därefter följer en rad bilagor, främst Sinclairsvisans text.

Ett mycket centralt parti i undersökningen är naturligtvis kapitlet om Sinclairsvisan. Författaren analyserar dikten ingående och uppslagsrikt, inte minst stil- och genrehistoriskt. På ett par punkter borde dock diskussionen ha kunnat drivas något längre. En sådan punkt är dateringen. Av undersökningen framgår tydligt, att dikten måste ha tillkommit efter de första dagarna av juli men före 21. sept. 1739, ehuru det inte direkt uttalas. En närmare precisering har inte författaren försökt, den är kanske också svår att göra, då visan sistnämnda datum inte kan ha inlämnats till censor i den version, som vi känner: det framgår av en uppgift i censorsjournalen om strofantalet. Likaledes vanskelig, men intressantare är frågan om tidpunkten för de första trycken. De tidiga trycken är ganska många. På intet av dem finner man äldre årtal än 1741. Förutom dessa tryck »1741» finns det en hel rad odaterade med upplysningen »Tryckt i År» eller liknande. Ett par omständigheter talar för att vi här har att göra med två relativt klart åtskiljbara grupper. Trycken med det utsatta årtalet 1741 har nämligen texten satt i versrader och är sammanhäftade med dikten *CelAdOns* [— — —] *Klage-Skald*, som ansluter sig till Sinclairsvisan och annonserades i pressen i september 1741. De gamla odaterade trycken har däremot genomgående texten satt på löpande rader, som i prosa och psalmbokstryck, och är, så vitt man kan se, med något enstaka undantag icke sammanhäftade med *CelAdOns* [— — —] *Klage-Skald*. Att med nu tillgängligt material ge en säker och uttömmande förklaring av skillnaderna mellan de båda grupperna av tidiga tryck, torde inte vara görligt, men en förklaring skulle ju kunna vara, att de odaterade trycken i stort sett vore äldre än de med tryckåret 1741. Någon fast datering kommer man ju inte fram till genom detta hypotetiska resonemang men möjligen till ett sannolikhetsantagande: innan man någon gång under 1741 börjat ge ut Sinclairsvisan i mera värdat tryck med utsatt tryckår, har man spritt den i enklare, folkligare, mindre iögonfallande editioner, måhända alltifrån senhösten 1740, då krigspolitiken mot Ryssland plötsligt aktualiserades på grund av händelser ute i Europa. En tryckning av visan under tiden förhösten 1739 till förhösten 1740 synes däremot ha varit föga opportun ehuru naturligtvis ej alldeles otänkbar. Överhuvud saknar man i avhandlingen en diskussion av detta tryckningsproblem mot bakgrunden av de politiska konjunkturernas växlingar, något som i fråga om Sinclairsvisan hade varit särdeles väl motiverat. — Egendomligt nog synes det inte ha bevarats några uttalanden om visan från tiden för dess tryckning och första popularitet.

Även behandlingen av Sinclairsvisans författarskapsfråga — den måste sägas vara en ytterst avgörande punkt! — kan föranleda invändningar. Författarens argumentering går på flera olika linjer. Litet för stor vikt tillmäter man kanske en notis i Apelblads anonymlexikon: det resonemang varmed han vill stödja värdet av denna notis — Apelblad påstår sig i ett annat fall ha erhållit en författarskapsuppgift av Odels änka — blir inte riktigt hållbart, då t. o. m. författaren själv anser en del av Apelblads attributioner till Odel tvivelaktiga eller felaktiga. Ett försök att genom språklig analys ådagalägga, att diktaren måste vara västgöte, visar sig vid närmare undersökning ej vara särdeles slående. Emellertid är det material Hörnström lagt fram sådant, att det i realiteten inte finns något som helst skäl att dra i tvivelsmål, att Sinclairsvisans diktare är identisk med Anders Odel. Bl. a. skall det litterärt initierade medicinalrådet Rutström ha meddelat A. A. Afzelius, att han sett ett koncept till visan bland Odels papper. Det är ett relativt gott argument. Men först och främst talar för saken alla inre kriterier, hela gången i Odels författarskap. En rätt intressant detalj, som Hörnström förbisett, är den starka överensstämmelsen mellan visans strof 22 och några rader om Karl XII:s dräkt i dikten *Det Lystra Och Belef Wade Stockholm*, vars attribuering till Odel man får betrakta som ganska ofrånkomlig.

Som bilaga har författaren meddelat hela Sinclairsvisan. Att komma fram till en definitiv text är här ytterligt svårt, problemet kan nog aldrig lösas fullständigt. De fåtaliga handskrifterna har författaren ej funnit vara av betydelse i detta sammanhang. Av tryck har han sett inte mindre än 103, yngre och äldre, som han redovisar för i en kronologisk tabell. Ett tjugotal härrör »från 1741 och åren däromkring». Någon närmare klassificering har författaren här ej givit sig in på. Han har valt ut fyra tryck, »vilkas texter ligga varandra tämligen nära och som i avseende på sammanhanget och frånvaron av uppenbara felaktigheter äro övriga tryck överlägsna». Av dessa fyra föredrar han ett, kallat A, som han återger »så vitt möjligt exakt utom beträffande påtagliga tryckfel». Alla viktigare varianter i de tre andra trycken, B, C, D, anges, och i enstaka fall har någon av dessa upptagits i texten. Resultatet torde i det stora hela vara tillfredsställande, även om författaren kunde ha varit något mindre återhållsam vid uppsparandet av »tryckfel» i A.

Odel är, som ovan antytts, en utpräglad barockdiktare. Bakom hans egendomliga Narva-epos från gymnasieåren ligger bl. a. Dahlstiernas Kungaskald. Överhuvud har Hörnström kunnigt och förstående satt Odels ungdomsdiktning och speciellt Sinclairsvisan i relation till samtida och något äldre diktning och sökt att karakterisera skalden som en relativt sen men mycket typisk och intressant företrädare för en ren barocktradition. Som skald arbetar sig emellertid Odel ut ur den mera specifika barocken i början på 1740-talet. Hörnström vill göra gällande, att det här främst är fråga om en rent personlig utveckling: de religiösa upplevelserna i herrnhutarkretsarna skulle ha varit av den arten, att Odel ovillkorligt drivits till enklare och direktare uttrycksformer. Påfallande är emellertid, att den svenska samtidens ledande författare, Dalin, omkring dessa år mera definitivt anslöt sig till en fransk-klassiskt influerad stil. Förmodligen har yttre impulser också haft sin betydelse för Odel. I det hela är parallellerna mellan Dalins och Odels författarskap mycket slående. I flera avseenden går Odel i sin äldre och större kollegas fotspår och får från honom det ena uppslaget efter det andra på mycket väsentliga punkter. Sinclairsvisan har sin formella utgångspunkt i *En Celadon gav frögderop*, som författare av historiskt-politiska sagor imiterar Odel Dalin aldeles direkt, o. s. v. Detta har Hörnström givetvis observerat och framhållit, men han har kanske litet väl ensidigt lagt tonvikten på vad som skiljer den naive och spontane Odel från den kyligare, mera ironiske Dalin. Ser man emellertid på en liten bevarad serie dikter av Odel från den kris han genomgick i trettioårsåldern, slås man nog — ännu mer än författaren, som konstaterat beroendet — av hur nära dessa säkerligen ganska personliga utjutelser kommer Dalin i ton och livsstämning. En mera sammanfattande jämförelse av Dalin och Odel i deras utvecklingsgång skulle ha varit av intresse.

Hörnströms studium av Odels författarskap är intimt förbundet med en energiskt genomförd tolkning av Odels temperament. Författaren uppfattar Sinclairsvisans diktare som en naiv, häftig, helhjärtad människa och som något av en folkskald utan mera invecklade litterära tankegångar. Den juvelblänkande, utstuderade barock, som möter i Odels ungdomsdikter, skulle på 1730-talet likaväl som herdamaneret ha sjunkit ner till att bli folklig allmänbegenom. Odel skulle speciellt i Sinclairsvisan vara »fullkomligt omedelbar», och det är endast med tvekan författaren medger, att Odel »möjligen» kan ha »eftersträvat en folklig stil». Detta måste vara en förenkling. Man behöver f. ö. blott se på visans strof 21, där Karl XII:s fysiska kraft liknas vid »marmor i vår Kyrcka» för att bli viss på att Odel säkerligen bl. a. eftersträvat folklig stil, på att det i dikten ingår drag av »pastisch». — Överhuvud har Odel-porträttet knappast tillräckligt nyanserats. Det allvarliga och troskyldiga, det entusiastiska och osammansatta har understrukits, ehuru visserligen andra sidor också fått komma med. Trots författarens utpräglade kritiska ärlighet har bilden kanske blivit en liten smula »idealiserad». Man kan visserligen inte beskylla författaren för att ha sökt dölja de drag av primitivitet, av impulsiv, hetsig våldsamhet eller av bred, drastisk komik, som fanns hos Odel. Men i någon mån har han oavsiktligt slätat över dem. På s. 7—8 återgives t. ex. Odels självbiografiska redogörelse för sin barndomstid, en redogörelse, som författaren (inom parentes sagt) kanske något överskattat som biografiskt dokument. Förf. har tryckt av den efter en renskrift. Går man till den bevarade kladden och till dess ursprungligaste, delvis överstrukna text, kan man nog i antydnda avseenden komma Odels temperament ett steg närmare,

även om ett och annat, som på oss verkar personligt, *kan* vara stiltradition (drastisk folksagostil: Dalin). Så heter det i renskriften om farfaderns och farbroderns diskuterande karolinska vänkrets: »de slogo i bordet och betygade sitt samfäldte missnöje öfver mången den tiden stor man; och hade det anstådt mig, så hade jag giordt det samma». Ursprungligen har Odel skrivit »de slogo i bordet och förbannade mången den tiden stor man; och hade det anstådt mig så hade jag slagit i bordet och förbannadt med». Beträffande barnets relationer till modern, som blivit änka, heter det i renskriften, att när någon av tjänstfolket »vanvyrdade» moderns befallningar, »så bad jag dem blygas, och när grannarna gjorde henne något orätt, så förestäldte jag dem, att de voro elacke och oförskämde människor». Den ursprungligaste versionen är mindre moralisk och civiliserad: »wardt jag så förbittrad, att, om jag kunnat, hade jag brutit hals och ben utaf dem och när grannarna gjorde henne någon orätt hade jag lust att sätta eld på deras hus». Bli svensken en gång uppretad, skriver Odel i ett av sina sista arbeten, »så är han den värsta och hämndgirigaste under solen». Odel har väl här delvis dömt efter sig själv, som man så gärna gör, när det blir fråga om det egna folkets nationalpsykologi. Det finns även andra exempel på Odels smak för det våldsamma och en smula ohyggliga, bortsett från den av Hörnström ingående behandlade Narvadikten, som ju är rätt ungdomlig. — Författaren är klar över att blandningen av högtidligt allvar och burleskt skämt i Odels ordenstal kan vara ganska förbryllande. Det har emellertid legat närmast tillhands för honom att betona det allvarliga, och detta kan någon gång göra hans tolkning tvivelaktig. Läser man i manuskripten till Odels tal, får man lätt intrycket, att den medelålders sidenappretören i ordensällskapen snarast måste ha tett sig som ett ganska muntlande original, som ville roa bröderna med sin frodiga folkhumor och gemytligt fann sig i att man även skrattade åt ett och annat, som var allvarligt menat men fått en pekoralistisk anstrykning. Möjligen har tonen i dessa ordensällskap varit något lättare, än Hörnström utgår från. I förbigående kan här nämnas, att ett par rader ur en fransk frimurarvisa, som författaren citerar på s. 235, visar sig vara kalkerade på ett känt epigram av Saint-Évremond över Ninon de l'Enclos, något som ställer dem i litet annorlunda ljus.

Den röda tråden i Odels liv och författarskap var hans patriotism. Här kan man inte misstaga sig på allvaret. Intensivt och envist propagerar Odel för Sverige och svenskhet — i karolinska och frihetstidsmässiga, i historiska och utilitistiska tonarter. I ett lyckligt ögonblick har han också varit i stånd att på ett ganska lysande sätt skildra fosterlandskänslans rot och grund i det konkreta samhället och dess framväxande hos den unga människan. Det är i en kort passage, på föga mer än trycksida. Hörnström anför den i slutet av kapitlet »Odel som prosaförfattare». Man läser den med förvåning. Den eljest relativt ålderdomlige, barockpräglade, »gammalsvenske» Odel är i denna passage på ett märkvärdigt sätt före sin tid, och det är med all rätt författarens associationer går framåt till Geijer och Runeberg och ända till Heidenstam; stycket påminner inte så litet om några berömda rader i Karolinerna.

Odel måste utan tvivel betraktas som en mycket ojämn och som regel medelmåttig skribent. Men med Sinclairsvisan skapade han en av de mest lästa och sjungna dikterna på svenskt språk, en dikt, som bevarade sin folkliga popularitet ett drygt århundrade (just från 1840- och 1850-talen finns det ett särskilt stort antal tryck) och som innehåller partier, speciellt porträttet av Karl XII, som av den senare litterära kritiken skattats mycket högt. Redan detta motiverar en ganska ingående undersökning av visans diktare. Motiveringen är emellertid starkare. Avhandlingens författare har kunnat avslöja Odel som en på en gång egenartad och starkt tidsbestämd människotyp. Odels levnadslöpp (1718—1773) sammanfaller nästan på året med den epok vi kallar frihetstiden, och den egenomliga, en smula springande utveckling, som den patriotiska västgötastudenten kom att genomlöpa, kastar nytt ljus över stämningar och skiften i svenskt kulturliv under decennierna kring seklets mitt. Odel tillhörde flera miljöer, och det var miljöer, som vi relativt litet studerat. Hörnströms bok hjälper oss att se konkretare på ett och annat i 1700-talets liv, att få ett fastare grepp om en generation svenskar. Författaren har heller icke spart någon möda, då det gällt att komma Odel och hans tid nära. I det hela har han på ett utomordentligt sätt förenat mångsidighet och noggrannhet. Hans avhandling är ett betydelsefullt bidrag till frihetstidens litterära kulturhistoria.

Gunnar Svanfeldt.